

**ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ЕВРИСТИЧНОГО ДІАЛОГУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-
ТВОРЧИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

У статті розкриваються поняття «модель», «моделювання», розглядається дидактична модель формування професійно-творчих умінь у процесі евристичної діалогової взаємодії. З'ясовуються основні етапи оволодіння діалогічними вміннями творчого характеру при створенні студентом освітнього продукту, зокрема такі: підготовчо–мотиваційний, процесуально–діяльнісний і рефлексивно–діагностичний компоненти.

Ключові слова: дидактична модель, евристична діалогова взаємодія, професійно-творчі вміння, освітній продукт, основні компоненти, суб'єкти навчання, варіативна характеристика евристичного діалогу.

В статье раскрываются понятия «модель», «моделирование», рассматривается дидактическая модель формирования профессионально-творческих умений в процессе эвристического диалогового взаимодействия. Выясняются основные этапы овладения диалогическими умениями творческого характера при создании студентом образовательного продукта, в частности такие: подготовительно-мотивационный, процессуально-діяльнісний и рефлексивно-діагностичний компоненты.

Ключевые слова: дидактичная модель, эвристическое диалоговое взаимодействие, профессионально-творческие умения, образовательный продукт, основные компоненты, субъекты обучения.

The primary objective of the presented didactic model is to facilitate the successful development of professional skills of creative character in future teachers by means of heuristic dialogue. Creating the didactic model of developing professional creative skills in future teachers of humanitarian disciplines with the help of heuristic dialogue and taking into account the whole complex of teaching and learning activities, we targeted to determine the aims of concrete stages of studies, prognosed results, their diagnostics and correction.

Taking all that into account we included training and motivation, process and activity, reflection and diagnostics components in the development of our didactic model.

The aim of the training and motivation component is to create the organizational educational conditions for providing the development of professional teaching skills in future teachers of humanitarian disciplines in the process of heuristic dialogue interaction.

It should be noted that the development of the motivational sphere of a person finds its expression not only in enriching motives and values, but also in setting their certain hierarchy in determination of the main professional priorities. These motives give rise to different displays of human activity, they determine the orientation of professional activity of future specialists under various conditions.

The aim of the process and activity component is to provide creative dialogue interaction of the subjects of the educational process in different types of educational cognitive activities, and to successfully develop professional creative skills of students as well.

The semantic aspect of the creative dialogue interaction is related to the interrogative activity of students while studying the new material that is based on the projection of scientific cognition onto educational process. An algorithm is based on the actions of both teachers and students (in accordance with the theory of stage-by-stage developing of mental actions of P. Galperin). Heuristic questioning is based on certain knowledge or ability of a student in forming professional skills of creative character. Without any connection with the previous cognitive experience of a student no question will come up in the "blank" space. The previous knowledge of a student is already presented in his question. In it there is some initial information, necessary not only for asking the question but also for its solution. It directs the search of an answer and determines its character.

This is followed by distinguishing option descriptions of heuristic dialogue in the process of creative interaction of the individuals. Its essential basis lies in the variability of students' questions, which is determined by the variety of didactic situations. Thus, the basic heuristic questions are «What?», «How?», «Why?», «What for?», «For what purpose?» but the options are presented in the reversed sequence: «Why?», «How?», «What?».

In addition, advancement of students from ignorance to knowledge takes place under the direction of a teacher that organizes the activity of students by means of basic questions, guiding them towards the most efficient way of cognition (in accordance with the principle of resource-saving).

The primary objective and tasks of the reflection and diagnostics component of the worked out model include organization of reflective evaluating activity of teachers and students for the exposure of changes at the levels of forming professional and creative skills of students and, necessarily, introducing corresponding corrections in the organization of heuristic-dialogue studies. This component of the model envisages the exposure of changes at the levels of development of professional creative skills and providing relevant corrections in the organization of heuristic studies.

The heuristic dialogue in developing professional skills of creative character is necessary to examine as a complex. The complexity of this dialogue is revealed in the fact that after its application: 1) educational cognitive activity of students gets organized in comparison with the developing of professional creative skills on their own; 2) this activity is stimulated; 3) interrogative activity of students in a dialogue is controlled and evaluated.

Key words: *didactic model, heuristic dialogue interaction, professional creative abilities, educational product, basic components, subjects of studies, optional description of heuristic dialogue.*

Постановка проблеми. В останні роки зростає тенденція підвищення якості професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах, що пов'язано з розвитком особистості, здатної вільно знаходити, оцінювати й використовувати свої професійно-творчі вміння у професійній діяльності. Разом з тим, виявилась суттєва проблема: існуючі дослідження не розкривають системного й одночасно доступного педагогіці вищої школи підходу до активного становлення професійних умінь за допомогою діалогової взаємодії в її сучасному трактуванні.

Аналіз актуальних досліджень. Вітчизняні і зарубіжні дослідження з питань діалогу, евристичного діалогу, діалогової взаємодії (Я. Коменський, М. Бахтін, В. Біблер, А. Король, М. Лазарєв), творчої активності та творчої діяльності (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Л. Виготський, В. Давидов, В. Кан-Калик, М. Лазарєв, В. Лозова, А. Троцько), дозволяють дійти висновків, що оптимальна діалогова взаємодія учасників навчального процесу суттєво підвищує пізнавальну активність і самостійність студентів та учнів, сприяє формуванню необхідних для вчителя професійних здібностей та умінь. Справжня діалогова взаємодія як спосіб формування творчої особистості педагога ще не стала центральною подією освітньої реальності.

Наявність такої проблеми і зумовила вибір **мети** даної **статті**. Вона полягає у тому, щоб представити й обґрунтувати дидактичну модель формування необхідних професійно–творчих умінь педагога в рамках евристичної діалогової взаємодії викладача та майбутніх учителів при освоєнні ними гуманітарних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Мета і завдання нашого дослідження вимагають теоретичного обґрунтування дидактичної моделі застосування

евристичного діалогу для формуванні професійно-творчих умінь майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін.

Метод моделювання широко використовується у сучасних педагогічних дослідженнях, що підтверджують праці Л. Байкової, В. Бобрицької, І. Богданової, О. Савченко, С. Сисоєвої, В. Полонського, Л. Хоружої та інші. У проаналізованих наукових джерелах моделювання розглядається як метод опосередкованого теоретичного керування об'єктом. При цьому досліджується не сам об'єкт, а використовується природна або штучна система, що перебуває в певній відповідності до об'єкта, який вивчається. Модель здатна його замінювати на деяких етапах пізнання і давати інформацію про об'єкт, що моделюється [6].

Головна мета представленої дидактичної моделі – забезпечити за допомогою евристичного діалогу успішне формування професійних умінь творчого характеру майбутнього вчителя. При розробці дидактичної моделі формування професійно-творчих умінь майбутніх викладачів гуманітарних дисциплін за допомогою у процесі евристичної діалогової взаємодії ми прагнули врахувати весь комплекс завершеної діяльності викладання й учіння: від визначення мети до конкретних етапів навчання, прогнозованих результатів, їх діагностики та корекції.

З огляду на це в розроблену дидактичну модель нами включено *підготовчо–мотиваційний, процесуально–діяльнісний і рефлексивно–діагностичний компоненти*.

Метою підготовчо–мотиваційного компонента є створення організаційно-педагогічних умов для забезпечення формування професійно-педагогічних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін у процесі евристичної діалогової взаємодії.

Слід зазначити, що розвиток мотиваційної сфери особистості знаходить своє вираження не лише у збагаченні мотивів і цінностей, але й в установленні певної їх ієрархії – у визначенні головних професійних пріоритетів. Ці мотиви надають сенс різним проявам людської активності, вони визначають спрямованість професійної діяльності майбутнього фахівця в різних умовах.

Мотивом-збудником для студентів до активного опанування діалогічними вміннями, по-перше, є розуміння й усвідомлення такої важливої суперечності, як

невідповідність між реальними знаннями, вміннями студентів на даному етапі професійної підготовки і бажанням досягти більш високого рівня професійної компетентності, щоб відповідати тим вимогам, які ставить сучасна освіта перед фахівцями. По-друге, невпинне бажання наблизитися до досконалої виконавської техніки, яка притаманна майстрам усного діалогічного слова, щоб активно впливати на почуття й думки слухачів. По-третє, прагнення до саморозвитку, самореалізації свого творчого потенціалу. Свобода в запитальній діяльності є джерелом позитивних емоцій студента, викликає його психологічне розкріпачення. Важливо відзначити також вплив емоції успіху студента при правильно заданому запитанні викладачу. Все це складає вплив на внутрішні мотиви організації запитальної діяльності студента. Особливістю мотиваційного аспекту евристичного діалогу є пріоритет внутрішнього спонукання над зовнішнім стимулом [3].

Отже, підготовчо-мотиваційний компонент розробленої моделі передбачає забезпечення психологічної і теоретико-методичної готовності викладачів до евристичної діалогової взаємодії, а також позитивної мотивації та теоретико-практичної готовності студентів до евристично-діалогового навчання. Цей компонент є надзвичайно значущим, оскільки орієнтує суб'єктів навчального процесу на діалогову творчу діяльність.

Метою *процесуально-діяльнісного компоненту* є забезпечення творчої діалогової взаємодії суб'єктів навчального процесу в різних видах навчально-пізнавальної діяльності, а також на успішне оволодіння професійно-творчими вміннями студентів. Для визначення змісту цього компоненту, його специфіки й умови впровадження вважаємо доцільним звернутися до концептуальних і процесуальних характеристик евристичної діалогової взаємодії. Евристична діалогова (суб'єкт-суб'єктна) взаємодія передбачає свободу учасників педагогічного процесу, самоактуалізацію і самовизначення особистості майбутнього фахівця, передбачають перетворення суперпозиції викладача і позиції студента у рівноправній позиції. Викладач не стільки навчає, виховує, скільки актуалізує, стимулює студента до загального й професійного розвитку, створює можливості для розвитку його творчих діалогових умінь [5]. Ми вважаємо, що при рівноправній

діалоговій взаємодії, в якій запитальна активність належить студенту, а не викладачу, виконується принцип рівноправності (паритетності) суб'єктів навчання. Запитання студентів йде «зсередини», з глибини його психіки, і визначає стиль мислення. Викладач може коригувати відповіді студентів, що залишається для останнього непомітним. Студент цілком усвідомлено розкриває перед викладачем свої думки і бажання. Таким чином, технологія активної евристичної діалогової взаємодії, в якій ініціатором виступає викладач і студент рівною мірою, дозволяє викладачу знаходити ефективні способи успішного формування професійно-творчих умінь.

Процесуальний аспект евристичного діалогу, який є складовою дидактичної моделі характеризується технологічною багатогранністю і неповторністю як суб'єктів навчання, так і основних функцій діалогової взаємодії: інформаційно-змістовної, інформаційно-профілактичної, коригуючої, контрольної, оцінної. Інваріантом, базою евристичного навчального діалогу є пізнавальне евристичне запитання студента. Йому належить виключне місце у навчальному процесі. У цілому, роль запитань у навчанні важко переоцінити: вони, по суті, пронизують всю навчальну діяльність. Завдяки евристичним запитанням формуються всі види професійно-творчих умінь студентів, їх пізнавальні інтереси, висуваються і формуються різні дидактичні цілі, відбувається осмислення навчальної інформації, вироблення переконань студентів, вдосконалення організаційних форм навчання.

Запропонована нами дидактична модель формування професійно-творчих умінь за допомогою евристичної діалогової взаємодії дозволяє виділити пізнавальні запитання як важливий освітній продукт студента як особистісного змісту навчання, що включає в себе крім предметних знань, способи пізнання нового матеріалу.

Процес евристичного діалогового навчання зорієнтований, у першу чергу, на студента, що виконує функцію пошуку нових знань про незнане у спільній діалоговій взаємодії з викладачем при створенні освітніх продуктів. Характер евристичних запитань типу «як?», «що?», «чому?», «коли?», «для чого?», «з якою метою?» та їх варіантів, формування професійних умінь творчого характеру спонукає студентів до активної, творчої, спільної діяльності. Створюючи власні творчі

продукти, порівнюючи їх з відомими культурно-історичними аналогами та корегуючи ці продукти відповідно до поданих взірців, студент водночас формує професійно-творчі вміння в досліджуваній галузі та формує мотиви до нової діяльності. Особисте освітнє збагачення студента (його знань, почуттів, здібностей, досвіду, матеріальної продукції) у цьому випадку неминуче. Іноді, як зазначає А. Хуторський [8; 9], таке збагачення виступає одночасно й загальнокультурним, і тоді студент включається в культурно-історичні процеси як повноправний їх учасник.

Процес формування професійно-творчих умінь за допомогою евристичної діалогової взаємодії стає повноцінним і досить ефективним за умови взаємної творчої діяльності студента і викладача, при координації, (узгодженням) педагогом всіх основних і побічних чинників, що впливають на процес освоєння евристичного діалогу для формування професійно-творчих умінь. Форми, способи і методи роботи на даному етапі навчального процесу можуть бути різноманітними: це семінарські і практичні заняття, самостійна робота, робота в мікрогрупах, захист власного педагогічного проекту, дискусії, диспути тощо.

Таким чином, у формуванні професійних умінь творчого характеру за допомогою діалогової взаємодії реалізується принцип зворотного зв'язку: вміння студента задавати запитання викладачу нерозривно пов'язані з ефективністю засвоєних ними знань.

Головною метою і завданнями *рефлексивно-діагностичного компоненту* розробленої моделі є організація рефлексивно-оцінної діяльності викладачів і студентів для виявлення змін у рівнях сформованості професійно-творчих умінь студентів й при необхідності внесення відповідних коректив у організацію евристично-діалогового навчання.

Виділення в розробленій дидактичній моделі цього компоненту обґрунтовуємо тим, що вельми важливим аспектом формування будь-яких професійних умінь, якостей у студентів є постійні аналіз і самоаналіз, осмислення, експертиза власних дій та станів, тобто рефлексія діяльності.

Рефлексивно-діагностичний компонент розробленої моделі передбачає

виявлення змін у рівнях сформованості професійно-творчих умінь й забезпечення при необхідності внесення відповідних коректив у організацію евристичного навчання.

Успішність професійного становлення, набуття професіоналізму особистості визначальною мірою залежить від її активності щодо власного самовиховання, що, у свою чергу, вимагає формування в студентів правильної (адекватної) самооцінки. Адекватно висока самооцінка супроводжується почуттям упевненості в собі, у правильності своїх вчинків, прихильності оточення, переборенні життєвих труднощів, відчуттям задоволеності собою та наявністю сприятливих життєвих перспектив. Адекватно низька самооцінка дає можливість об'єктивно оцінити власні недоліки, вона може стати стимулом для активного професійного самовдосконалення. Занижена самооцінка робить особистість невпевненою, залежною, такою, що потребує опіки та заступництва, зовнішнього схвалення; вона супроводжується внутрішнім дискомфортом. Завищена самооцінка поряд з тим комфортом, який вноситься в самосприйняття, може викликати в особистості відчуття самодостатності, завершеності індивідуального розвитку.

Компонент дидактичної технології, що розглядається, спрямований на те, щоб самопізнання дало студентам можливість виявити свої здібності, порівняти себе з «ідеалом» і провести самоаналіз. Лише самоаналіз засвідчує те, наскільки самооцінка й самопізнання стимулює до самовдосконалення. Але більш глибокий і ефективний самоаналіз можливий після того, як майбутній фахівець починає порівнювати роздуми про себе, оцінки своїх вчинків і якостей, які мають при цьому вияв. Саме самопорівняння допомагає подолати суперечності між уявленнями студента про сформованість у себе професійно важливих умінь і особистісних якостей та наявними вміннями й якостями, що і розвиває потребу у самовдосконаленні. Педагогічна діагностика потрібна для оптимального прогнозування мети (цілепокладання), вона вимагає від дослідників глибоких професійних знань та вмінь, неабиякої ретельності й обачливості. При цьому важливо уникати простого копіювання, суто формального дотримання визначених критеріїв якості продуктів творчої діяльності.

Окрім зазначеної головної мети, кожний компонент евристичної діяльності

містить свою, більш вузьку мету, зміст якої пов'язаний з відповідними завданнями та діями учасників навчального процесу. Отже, в евристичному навчанні ми розглядаємо і процес навчання, і його продукти як творче явище, що вимірюється критеріями, рівнями, оцінками тобто рівнем досягнень особистості в оволодінні професійно-творчими вміннями.

Рефлексивно-оцінна діяльність викладача і студентів починається з визначення стартових можливостей та здібностей студентів до евристичного діалогу з метою доцільної організації навчальної роботи. Подальші кроки освоєння діалогу супроводжуються застосуванням критеріїв-мірил просуванню студентів у опануванні професійно-творчими вміннями в евристично-діалоговій взаємодії. При цьому критерії якості мають бути орієнтиром, а не догмою при конструюванні евристичного діалогу як унікального і неповторного продукту кожного автора – майбутнього вчителя. Це дає можливість для внесення відповідних коректив у навчальний процес.

Остаточна діагностика рівня засвоєння евристичного діалогу як способу формування професійно-творчих умінь майбутнього фахівця (високий, достатній, середній, початковий) дає можливість об'єктивно свідчити про реальну готовність студента до евристично-діалогічної професійної діяльності.

Дидактична модель евристичного діалогу відображає всі основні компоненти взаємопов'язаної діяльності викладача та студента: мотивацію, організацію дій, контроль і аналіз результатів, кінцевий результат. Відсутність хоча б одного з названих компонентів дій не дозволяє досягти завершеності та результативності діалогової взаємодії. У цьому полягає її комплексність, що відображає діяльнісно-процесуальний підхід, що виходить з обліку всіх основних компонентів діяльності: мотиву, дій, контролю, аналізу результатів.

Побудована нами дидактична модель формування професійно-творчих умінь майбутнього вчителя гуманітарних дисциплін за допомогою евристичної діалогової взаємодії (рис. 1.1) відповідно до основних діалогічних способів, передбачає необхідні компоненти діалогічної взаємодії викладача та студентів, що включають реальну єдність мотиваційної, операційної та рефлексивної складових діяльності.

Створена модель формування професійно-творчих умінь за допомогою евристичної діалогової взаємодії має свою структурну й функціональну відмінність. Стрижнем реалізації моделі виступає евристично-діалогова діяльність для виявлення невідомого і поступової заміни його новими знаннями при формуванні професійно-творчих умінь. Евристичні запитання знаходять своє відображення у структурі і змісті евристичних бесід, дискусій, диспутів, творів-роздумів, розповідей, доповідей і сприяють розвитку професійно-творчих умінь студентів, з одного боку, реалізації евристичних викладачем методів і форм навчання на практиці, а також організувати комунікативну складову продуктивної діяльності студента, з іншого.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Побудована модель формування професійно-творчих умінь за допомогою евристичної діалогової взаємодії має новий, більш економний підхід до оволодіння цими вміннями, на навчанні студентів виокремлювати сутнісні проблемні запитання, які допомагають створювати структуру мотиваційної, операційної, діагностичної діяльності.

Отже, у моделі відображено специфіку евристичного навчання: самостійна постановка мети, завдань, володіння уміннями ставити зовнішні та внутрішні запитання, насамперед, на конкретні загальні діалогічні уміння, на уміння запитальної діяльності створювати конкретні освітні продукти за допомогою діалогової взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громова Н.В. Творча і духовна самореалізація особистості в евристичному навчанні / Н.В. Громова // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна : зб. наук. пр. – Х. : Основа, 2006. – Вип. 17. – С. 49–53.

2. Демченко О.М. Педагогічна діагностика як засіб оптимізації самостійної навчальної діяльності студентів медичних коледжів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 / О.М. Демченко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди – Харків, 2008. – 20 с

3. Король А.Д. Диалог в образовании: эвристический аспект. Научное издание / А.Д. Король .– М.: ЦДО «Эйдос», Иваново : Издательский центр «Юнона», 2009. – 260с.

4. Кривонос О.Б. Формування професійно-творчих умінь студентів медичних коледжів у навчальній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 / О.Б. Кривонос ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2009. – 20 с.

5. Лазарєв М.О. Основи педагогічної творчості : навч. посіб. / М.О. Лазарєв. – Суми : ВВП «Мрія-Г» ЛТД, 1995. – 212 с.

6. Проценко І.І. Дидактична модель формування професійно-творчих умінь майбутніх викладачів у процесі їх діалогової евристичної взаємодії / І.І. Проценко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. – Х. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2011. – Вип. 35. – С. 131–141.

7. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А.В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.;

8. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников. Методика продуктивного обучения : пособ. для учителя / А.В. Хуторской. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2000. – 320 с.

Довідка про автора

1. Прізвище, ім'я, по батькові **Проценко Ірина Іванівна**
2. Посада **викладач кафедри педагогічної творчості та освітніх технологій**
3. Установа **Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка**
4. **Координати для контакту**
Індекс **40024**
Адреса вул. Прокоф'єва 25а, кв. 117, м. Суми
тел.: моб. 099-982-80-32
дом.тел. (0542) 36-62-40
Електронна адреса: procenkoira@mail.ru
5. Форма участі **виступ на секційному засіданні та публікація матеріалів**